

Megjelenik minden hónap 10-ikén, legalább is 3 1/2 nagy nyolczadrét ivnyi tartalommal; időnként szövegközi ábrákkal illusztrálva.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

H A V I F O L Y Ó I R A T

KÖZÉRDEKŰ ISMERETEK TERJESZTÉSÉRE.

E folyóiratot a társulat tagjai az évdíj fejében kapják; nem tagok részére a Pótfüzetekkel együtt előfizetési ára 6 forint.

XXVIII. KÖTET.

1896. OKTÓBER

326. FÜZET.

A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei.*

Most, mikor a honfoglalás ezredéves ünnepét üljük, fokozott érdeklődéssel tekintünk vissza az ezeréves multba s hazafias kegyelettel és kíváncsisággal fordulunk honfoglaló őseink emléke felé. Kik voltak és milyenek voltak ők? Minők voltak társadalmi viszonyaik, szokásaik, erkölceik és műveltségi állapotaik? Milyen volt nyelvök? Milyen volt ruházatuk, milyenek fegyvereik, szeresznaiak?

Ezek és számos más efféle kérdések tolnak a kegyeletes utódo-
k elé s az ethnografus, a történész, az archeológus, a nyelvész, mindenki igyekszik a maga részéről hozzájárulni ama homály eloszlatásához, mely a honfoglaló magyarság igazi képét előttünk el-
takarja.

A hazafiúi kegyeletnek ezen az oltárán kívánok én is egy szerény mécses gyujtani, midőn a jelen alkalommal a honfoglaló ősök természetrajzi ismereteit kutatni, s a mennyire lehetséges, megvilágítani szándékozom.

A legkülönbözőbb természetű forrásokból eredő történelmi adatok mind megegyeznek abban, hogy az ősmagyarok állattenyésztéssel foglalkozó harcziás nomádok voltak. Már ebből is föltételezhetjük, hogy mint ilyeneknek okvetetlenül kellett bizonyos gyakorlati természet tudományi ismereteiknek lenni. Minden pusztai nomád kell, hogy ismerje és ismeri is az őt környező természetet, a legelők minőségét, az ivóvizek különbségét, a marháit fenyegető ragadozó állatokat, a szelek és zivatarok járását; meg tudja határozni a napnak és éjnek egyes óráit a Nap, illetőleg a csillagok állásából stb. Mindez már bizonyos fokú zoológiai, botanikai, meteorológiai és csillagászati ismereteket tételez fel és nem kételkedhetünk, hogy ilyenekkel már a nomád ősmagyarok is okvetetlenül rendelkeztek.

* Előadatott a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1896 szeptember 12-ikén Budapesten tartott XXVIII. vándorgyűlésén.

De ez mégis csupán csak pusztá föltevés, mely egész általánoságban mozog. Kutassuk tehát, vajjon nem akadunk-e erre vonatkozólag valami részletesebb pozitív adatokra is.

Nem czélom itt a természettudományok összes ágaira kiterjeszkedni; csak azt szándékozom kutatni, hogy minő fokon állottak a honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei, vagyis más szavakkal: hogy miféle állatokat, növényeket és ásványokat ismert az ősmagyarág akkor, a mikor ezt az országot ezer év előtt megszállotta.

A legelső forrás, a melyhez ez iránt folyamodhatnánk, a történelmi följegyzések lehetnek. De sajnos, hogy az eddig ismert hazai és külföldi krónikák, melyek a honfoglalókról szólnak, alig tartalmaznak némi gyér és sovány adatokat, és még ezek az adatok is meglehetősen általánosak és semmitmondók.

Nem sok, de tökéletesen biztos adatokat szolgáltatnak azok az ősmagyar sírleletek, melyek az ország különböző vidékein eddig napfényre kerültek és melyeket pogány magyar vagy vezérek korabeli emlékeknek szoktak nevezni. Ezek az emlékek abból az időszakból származnak, mely a magyarság itteni megtelepedése és a kereszténység behozatala között lefolyt. A magyarság ez időszak alatt bizonyára ősi vallásával együtt jóformán megtartotta még mind azokat a szokásait és erkölcsseit, a melyekkel a honfoglalás idejében birt; életmódja, foglalkozása, kulturája körülbelül ugyanaz maradt. A pogánykori magyar sírleletekből ez oknál fogva jogosan lehet magukra a honfoglaló ősökre és míveltségi állapotukra is következtetni. A mi különösen természetrajzi ismereteiket illeti, megtudjuk ezekből, hogy a ló és kutya házi állataik voltak és hogy az ásványok közül a kovács több fémeket ismertek.

De mindez oly kevés adat, hogy ebből még távolról sem alkotunk magunknak fogalmat a honfoglalók természetrajzi ismereteiről. A történelem és archeológia helyett más források után kell tehát néznünk, melyekből esetleg bővebb felvilágosításokat meríthetünk. Így bővebb felvilágosításokat nyújtanak a nyelv tanuságai. Ha sorra vesszük a nevezetesebb vagy feltünőbb állatok, növények és ásványok népies magyar neveit és ha e neveket az összehasonlító nyelvészet világánál az illető természeti tárgyak földrajzi elterjedésével összevetjük, főbb vonásaiban megállapíthatjuk, hogy melyek voltak azok az állatok, növények és ásványok, a melyeket a honfoglaló ősök ismertek.

A népies magyar nevek ilyenmő figyelmes tanulmányozásánál mindenek előtt egy körülmény ragadja meg figyelmünket. E nevek eredete ugyanis — a mennyiben eredetöket egyáltalában meg lehet állapítani — különféle török, ugor, iráni, szláv, germán és latin

forrásokra vezethető vissza. Már most tekintetbe véve, hogy a magyarság keleti-török, ugor és iráni népekkel már őshazájában, tehát még a honfoglalás előtt érintkezett, biztosra lehet vennünk, hogy mindazokat a természetrajzi tárgyakat, a melyeknek magyar nevek keleti-török, ugor és iráni nyelvekből származnak, már a honfoglaló magyarok is ismerték. A szlávokkal ellenben csak később, közvetlenül a honfoglalás előtt és alatt érintkeztek először; azért azokkal az állatokkal, növényekkel és ásványokkal, melyeknek magyar nevek szláv nyelvekből vannak kölcsönözve, a magyarság nagyrészt már csak az ország megszállása után az itt talált szlávok révén ismerkedett meg. A német, olasz és ozmanli eredetű nevekkel jelölt tárgyak kivétel nélkül mind csak később kerültek a magyarság ismeretkörébe.

Ezekkel a nyelvészeti tanuságokkal egészen jól összevágunk a földrajzi, kivált az állat- és növénygeografiai adatok.

A síkság, a puszták és mocsarak állat- és növényvilága a magyarban jobbra mind keleti-török eredetű neveket visel; oda mutatnak tehát e nevek is a magyarok őshazájára, a Volga és Jajk folyók között elterülő pusztákra s a Kaukázustól északra fekvő lapályokra. A szálas erdők állatait és növényeit ellenben nagyrészt szlávból kölcsönzött neveken ismerjük, annak jeléül, hogy őseinknek csak itt, az új hazában, vagy legfeljebb az új haza küszöbén, a Kárpátok északi lejtőin nyílt legelőszőr alkalmuk az erdővel és lakóival közelebről megismerkedni.

I.

Lássuk most tehát legelőször is, hogy mely állatok voltak azok, a melyeknek ismeretét a honfoglalók már az őshazából magukkal hozták.

Tudjuk, hogy a magyarság a legősibb időktől kezdve mindig lovas nép volt. A ló volt legbecsesebb állata.* Ezt már akkor is ismerte, a mikor még ugor népek szomszédságában lakott, mert a magyar *ló* név, mely a kirgizben szintén előfordul (*lau*), néhány ugor nyelvbe (*vogul*, *osztják*) is átment. A *csödör*, *mén* és *csikó* név mind a törökből származik.

Ugyancsak régi házi állatjok volt az ősmagyaroknak a kutya, a mely a nomád pásztoroknál mint nyájőrző mindenütt fontos szere-

* A ló volt kezdettől fogva a legnagyobb termetű állat, melyet a magyarság ismert. Ennek emlékét a lótetű, lódarázs, lószunyog (*Tipula*), lóbolha (*Haltica oleracea*), lósóska, lóbab stb. nevekben a mai népnyelv is megőrizte. E nevekben ugyanis a »ló« comparatívum, mely azt jelzi, hogy az illető állat vagy növény a hozzá hasonló, általánosabban vagy régebben ismert alaknál nagyobb, természetesebb.

pet szokott játszani. Az *eb* és *kutya* névnek mind az ugor, mind a török-tatár nyelvekben megvan hasonmása, sőt a kutya név változataival még néhány kaukázusi nyelvben (avar, kumük, osszét, kurd) is találkozunk.*

A hasznos házi állatok közül nagyban tenyésztették az őshazában a lovon kívül még a szarvasmarhát és a juhot. Ezeknek mostani magyar elnevezései ivar és kor szerint még onnan származnak; mert a *bika*, *ökör*, *tulok*, *ünö*, *üsző* és *borjú*, valamint a *kos*, *ürü* és *toklyó* mind török eredetű.

A ló, szarvasmarha, juh és kutya voltak tehát azok a háziállatok, a melyekkel a honfoglaló ősök Pannoniában megjelentek. Többi házi állataink tenyésztése csak a honfoglalás utáni időszakban vette kezdetét. A *bivallyal* a magyarok alkalmasint az itt talált szlávok révén ismerkedtek meg; a *szamarat* az olaszoktól kapták;** a *macskához*, melyre csak állandó lakások építése után volt szükségök, a délszlávok útján jutottak.

A *teve*, ámbár magyar neve török eredetű, még sem igen lehetett a honfoglalók előtt ismeretes. Igaz ugyan, hogy most mindazonkál a nomád népeknél, melyek az ősmagyarok régi lakóhelyein tanyáznak, általánosan el van terjedve, de nincs semmi pozitív adatunk arra nézve, hogy már a VIII. és IX. században is ott volt volna. A *teve* magyar neve szorosabban csatlakozik az ozmanli (*deve*), mint a keleti törökök megfelelő elnevezéseikhez (*tüve*, *teme*, *temege*, *temen*, *time*); ez pedig nyilván arra utal, hogy nemzetünk a tevével csak itt Európában, valószínűleg a török háborúk idejében ismerkedett meg.***

A *kecske* magyar neve a törökből származik; a sík pusztákon tanyázó magyaroknál azonban még sem lehetett házi állat. A *kecske* mindig és mindenütt főleg a hegyes, sziklás vidékek lakója. Ha látták is valahol az ősmagyarok hosszú vándorlásaik alatt, pl. talán a Kaukázus északi lábánál, nem hihető, hogy tenyésztésével foglalkoztak volna. Csak itt, az új haza hegyes vidékein lett a *kecske* házi állatunkká, a mit az is bizonyít, hogy a *bak* nevét a németből vettük.

* Az *agarat* és *kopót* nevekkel együtt az európai törököktől, az ozmanliktól kaptuk (*zagar*, *kopoj*).

** M u n k á c s i B e r n á t véleménye szerint (*Ethnographia* V. évf.) az *öszvér* magyar nevét iráni nyelvterületről kaptuk volna. De tekintetbe véve, hogy a magyarság a számaral kétségkívül csak a honfoglalás után ismerkedett meg, nem valószínű, hogy az *öszvért* már előbb is ismerte volna, t. i. akkor, a mikor még az iráni műveltség közvetlen hatása alatt állott. Legfeljebb azt lehetne föltenni, hogy a nomád magyarok a hozzájuk ellátogató perzsa kereskedőknél láttak talán *öszvért*.

*** A tevének mint házi állatnak aránylag késő elterjedését tanúsítja, hogy Észak-Afrikába is csak a III. században importálták.

Ilyenformán áll a dolog a disznóval is. A vaddisznó a Kaspi-tengert környező lapályokon, mocsaras és nádas helyeken nem ritka; ezt látták és ismerték is ott őseink, a mint a török eredetű *disznó, kan* és *emse* szóból kitűnik. De mint házi állatot csak itt, az új haza erdős vidékein kezdték a magyarok tenyészteni, valószínűleg a szlávok példájára, mert a disznó termékei: *malacz, szalonna, zsír, kolbász* mind szláv kölcsönszók.

A vaddisznón kívül még több más emlős állatot is ismertek a honfoglalók, a melyek az elhagyott régi s az elfoglalt új hazában egyaránt előfordultak. Ilyen volt: a farkas, róka, borz, hód, vakondok, görény, ürge, gözű és ciczkány. Ismerték a hiúzt is, de természetesen nem a sűrű erdőkben tanyázó közönséges hiúzt (*Lynx vulgaris*), hanem a mocsári hiúzt (*Lynx chaus*), mely a Kaspi-tengert és a Kaukázust környező vidékeken a bozótokban és nádasokban még most is nagy számmal él. Ez utóbbinak nevét alkalmazta azután a letelepedett magyarság itt az új hazában a hasonló erdei hiúzra.

Ugyanilyen névcsere folytán jutott magyar névéhez a *zergé* is. A havasi faunának ez a jellemző képviselője természetesen soha sem kerülhetett a mindig síkon tartózkodó nomád magyarság szemei elé. De a keleteurópai pusztákon a Kaspi-tengertől egész Podóliáig csapatosan él egy rokon antilope-faj, a szaiga-antilope (*Antilope saiga*), a mely figyelmeket semmiképen sem kerülhette ki s a melyet ott *zergének* neveztek. Hasonló nevet viselnek a mongol és mandsu nyelvben más pusztai antilope-fajok (*Antilope gutturosa*).

Az imént felsorolt emlősök mind oly állatfajok, a melyek puszták, bozótok vagy nádasok lakói szoktak lenni. E miatt nincs is benne semmi különös, hogy az ősmagyarság ismerősei voltak. Van azonban egy pár oly nagyobb vad is, a mely állandóan szálas erdőkben él, de melyeket őseink mindamellet már a honfoglalás előtt is ismertek. Ilyen az *őz*, a *szarvas* és a *bövény*. A rendelkezésünkre álló adatok arra utalnak, hogy ez a három állatfaj akkor jutott be legelőször a magyar nép ismeretkörébe, a mikor a Kaukázustól északra, a Kuma és Kuban folyó vidékén tanyázott. Alkalmasint ott a Kaukázus lábánál látott legelőször a magyar nép összefüggő nagyobb erdőterületeket, a melyekben őzek, szarvasok és bövények tartózkodtak.

E feltevés mellett szól az *őz* magyar neve, mely, ép úgy mint a *róka* neve, az iráni kulturhatás révén került nyelvünkbe. Az az iráni nép pedig, mely ezt átszármaztatta, a mai összetek elődei, az alánok voltak, a kik abban az időben a Kaukázus északi oldalán laktak s a magyarokkal közlekedtek.

A *szarvast* illetőleg ilyen idegen kulturhatás nem forog fenn,

mert az ősmagyarok ezt a szép állatot nem kölcsönszóval, hanem legszembetűnőbb bélyegéről, ágas-bogas szarváról eredeti magyar jelzővel illették.* Hogy hol látták legelőször, arra talán némi ujjmutatással szolgál az ősmagyar monda a csodaszarvasról. Hunor és Magor — így szól a monda — szarvast úzván a Meotisz ingoványába jutottak s onnan kijöven az alán fejedelem két leányára bukkantak. A Meotisz ingoványai és az alán fejedelem leányai, mint látjuk, itt is a Kaukázustól északra fekvő vidékre s az alánokra utalnak.

A *bölény* magyar nevét, melynek hasonmása (bulan) a csagatáj tatár nyelvben jávorszarvast jelent, alkalmasint szintén a Kaukázus vidékéről kaptuk. Éz a hatalmas vadmarha még most is él a Kaukázus nyugoti részének rengetegeiben. Igaz, hogy jelenleg már csak fenn a Kuban néhány mellékfolyójának (Szelencsuk és Belaja) forrásvidékein a legmagasabban fekvő fenyvesek sűrűjében található, de hajdan bizonyára el volt terjedve ott az alacsonyabb fekvésű erdőkben is.

A »kaczagányos« ősöknek okvetetlenül ismerniök kellett már az őshazában az oroszlánt, a tigrist és a párducot, melyek bőre az előkelőbbek díszöltözetének egyik fontos kiegészítő része volt. De e nagy ragadozók közül egyik sem megy fel észak felé azokig a tájakig, a hol a magyarság őshazája feküdt. Ezekkel, illetőleg bőrüikkel csak kereskedelmi úton ismerkedtek meg, még pedig iráni, nevezetesen perzsa kereskedők útján, a kik a tőlük északra lakó nomádokhoz ellátogattak. Innen van, hogy a párduc magyar neve egyenesen a perzsából származik. A tigris mostani magyar neve már a latin nyelvből van ugyan kölcsönözve, de az ősmagyaroknak ép olyan török eredetű szavuk volt reá, mint az oroszlanra. A tigrist ugyanis hajdan magyarul is *kaplan*-nak hívták, mely szó mint a 108 ősmagyar nemzetség egyikének neve és mint helynév (Kaplony) maradt fenn.

A prémet szolgáltató északi állatok közül alkalmasint szintén csak kereskedelmi úton kerültek az ősmagyarsághoz a *nyuszt* és *nyest*, mely magyar nevek tisztán ugor eredetűek. Ezeket tehát kétségkívül a szomszéd ugor népektől kapták.

Csak a szlávok révén ismerkedett meg a magyar a medvével, jávorszarvassal, vadmacskával, vidrával, hörcsöggel és menyét-

* Egyes magyar nyelvészek a finn-ugor theoria kedvéért a *sarvas* magyar nevéhez azt a magyarázatot fűzték, hogy a sarvas nyilván azok közé a mithikus ugor szent állatok közé tartozik, a melyeknek tiszteletből nevet sem adtak. De tudjuk, hogy az ilyen jelzős elnevezések a magyarban épen nem ritkák. Vagy ilyen szent állatok voltak talán a *farkas*, *sértés*, *fogas* is? Hát a *nádas*, *fűzes*, *nyirjes*, *fenyves* stb. talán szintén mind szent helyek voltak?

tel,* a pelével (*Myoxus glis*) pedig német révén kötött ismeretséget.

A madárvilág számos képviselőjének ismeretét hozták magukkal a honfoglalók az új hazába. Ilyen volt a mesés turulon kívül, a mely alkalmasint valami fekete színezetű sas vagy sólyom volt, a nappali ragadozók közül a keselyű, sólyom, kerecsen, karvaly és ölyű; a legelő madarai közül a seregély, csóka, pacsirta és haris; a puszta madarai közül a nagy tűzok és a reznek tűzok; a vízi szárnyasok közül a darú, gém, bibicz, kárákatna, gödény és sirály. Ezek magyar neve mind török eredetű.**

Az ugor nyelvekből csak három madár nevét kölcsönöztük, úgymint a *lúd*, *varjú* és *holló* nevét; sőt ezt az utolsó nevet, a mennyiben hasonmásai még néhány kaukázusi nyelvben (cserkesz, avar, osszét) is előfordulnak, esetleg más forrásból is kaphattuk.

A tyúk, mely nevével együtt iráni, illetőleg perzsa kulturhatás révén került a török népfajokhoz, szintén régi ismerőse a magyarságnak. De a honkereső magyarok még aligha foglalkoztak tenyésztésével, mert a lakóhelyöket gyakran változtató nomádok nem igen szoktak baromfit tenyészteni. Őseink a baromfitenyésztést minden valószínűség szerint csak itt, az új hazában a szlávoktól tanulták el és csak állandó megtelepedésök után kezdtek vele foglalkozni. Erre utal az a körülmény, hogy ámbár a *tyúk* neve még az őshazából került ide, a *kakast* és *jérczét* mindamellettszláv kölcsön szóval jelöljük.

A szlávoktól került a magyar nyelv szókincsébe és a magyar gazdasszonyok baromfiudvarába a *kacsa* vagy *récze* is. Ugyancsak szlávok ismertették meg őseinket a kánya, csuvik (kuvik), szarka, szajkó, czinege, pinty, csíz, veréb, galamb, gerlicze és több más madárral. Ezek a madarak tehát a honfoglaló magyarok előtt még mind ismeretlenek voltak. Ámbár tekintetbe véve, hogy a magyarok már Pannoniába való beköltözködésök előtt, már Etelközben is érintkeztek a szlávokkal, lehetséges, hogy egyik-másik szláv eredetű magyar elnevezés már a honfoglalás előtti időből származik s e szerint már a honfoglalók is ismerték.***

* A *menyét*, *menetke* szókat az ó-szláv *nevieszka* (menyét, tulajdonképen menyecske) fordításának tartom.

** A *szárcsa* és *csalogány* madárnév megvan az azarbeidsani török nyelvben is, de egészen más madarakra vonatkoznak. A kaukázusi tatároknál ugyanis a *szarcsa* a veréb a *csalagan* pedig a réti héja (Circus) megjelölésére szolgál. (A *csalogány* szót a fülemülére Kazinczy F. csinálta.) Ilyen, egyelőre csak véletlennek tekinthető névhasznosság van a magyar *vércse* és az osszét *várdoā* közt is, mely utóbbi szó fürjet jelent.

*** Nyelvészeink feladata volna annak a megállapítása, hogy a szláv eredetű állat- és növénynevek közül melyeket kaptunk azoktól a szlávoktól, a kikkel őseink már a honfog-

Hogy a fülemüle, fácán, páva, pulyka, 'gyöngytyúk stb. magyar nevek már csak itt Európában a nyugoti kulturhatás révén keletkeztek, azt nem kell hosszan bizonyítgatnom.

A csúszómászó és kétéltű állatok közül török eredetű neveik vannak a kigyónak és békának. A honfoglaló magyarok tehát már szintén ismerték őket. A kigyó magyar neve a *kaj* (csúszni, siklani) török igéből származik és tökéletesen azt jelenti, a mit a kigyó más két eredeti magyar neve, t. i. a csúszó és sikló. A béka neve a törökségben általában: baka. Ismerték az ősmagyarok azonkívül a gyíkot is, de nem mostani nevén, hanem *góte* néven. Mi e névvel most a vízi gyíkot (Triton)jelöljük, de a tatárok a szárazföldi gyíkot még mai nap is *kállä*-nek hívják.

A nomád magyarok, minthogy főfoglalkozásuk a baromtenyésztés volt, a halászatot az őshazában legfeljebb csak mellékesen üzték. Világosan kitűnik ez abból, a mit Ibn-Daszta IX. századbéli arab földrajzi író a magyarokról közölt, a kik akkor szerinte a Fekete-tengertől északra fekvő két nagy folyó vidékén tanyáztak. »A téli idő közeledtével — írja Ibn-Daszta — a közelebb lakók e folyók egyikéhez vonulnak, a tél tartama alatt ott maradnak és halászzal foglalkoznak, tél idején kényelmesebb lévén az ott tartózkodás.« E szerint tehát a magyarságnak csak egy része, a mely folyók közelében lakott, és ez is csak télvíz idején halászott.

Innen van, hogy a magyar népnek a honfoglalás előtti korban a *hal* ugor eredetű általános nevén kívül az egyes halfajokra külön nevei nem voltak. Csak a többi halaktól annyira elütő külsejű tokfélékre volt egy közös elnevezése: a *sőreg*, melynek legközelebbi hasonmását a kazáni tatár nyelv az ugyanazon jelentésű *szüjruk* szóban mai napig megőrizte.

Az egyes halfajokat a magyarság csak az új hazában tanulta egymástól pontosabban megkülönböztetni, a mikor állandó megtelepedése után a halászzal is tüzetesebben kezdett foglalkozni. Azért annak a körülbelül 60 magyar halnévnek, a melynek eredetét már ismerjük, nagyobb fele a szlávból, kisebb fele a németből származik. Még a hal petéinek megjelölésére is csak szláv kölcsönszavunk (*ikra*) van.*

lalás előtt érintkeztek. Ilyen két madárnév pl. a veréb és szarka; ezek Melich János szerint (Nyelvtud. Közlemények XXVI. köt.) a honfoglalás előtti szláv hatás nyomait mutatják.

* A finn-ugor elmélet hívei, a kik a magyarokból minden áron finn-ugorokat szeretnének csinálni, elméletök érdekében az ősmagyarságot is tősgyökeres halásznépnek igyekeznek feltüntetni. Így Munkácsi Bernát (Ethnographia IV. évfolyam) nagy szorgalommal iparkodott a magyar halneveket és a halászati szerszámok magyar neveit legalább részben

A rovarok közül a pásztor népséget első sorban természetesen azok a fajok érdeklik, melyek marháokat csipésőkkel zaklatják. Azért ismerték őseink már jóval a honfoglalás előtt a marhákat háborgató különféle legyeket, a mint azt a *bögöly*, *pöcsik* és *szunyog* szók török eredete bizonyítja. Ismerték akkor már a *hangyát* is, melynek neve szintén török töből (*karindsa*) fakadt.* A régi ugor szomszédság révén ismerkedett meg a magyar a *szú*, *nyü*, *jéreg*-gel és *tetü*-vel.

az ugor nyelvekből származtatni. De elfogulatlanul vizsgálva a dolgot meggyőződhetünk, hogy a közül a 19 halmév közül, melyet Munkácsi ugor eredetűnek tart, a magyarság egyetlen egyet sem vett át közvetlenül az ugoroktól; mert a 19 név közül 1 a tatárból (sőreg), 11 a szlávból (keszeg, kecsége, görgicse, dörgicse, őn, viza, meny-hal, harcsa, csik, buczó, tok) és 3 a németből (küsz, göcze, süllő) került nyelvünkbe, 4 név eredete pedig még homályos és egyelőre meg nem fejthető (süger, ponty, baksa, tat-hal). Meglehet ugyan, hogy e 19 név közül egynémelyik eredetileg az ugor nyelvekből származik; de a magyarba okvetlenül csak a szláv nyelvekből került bele. Mert azt csak nem tagadhatjuk, hogy pl. a magyar *viza*, *tok*, *harcsa*, *meny* (-hal) *csik*, *buczó*, *keszeg* és *kecsége* sokkal közelebb állanak a szláv *viza*, *tuk*, *harcsa* vagy *hrca*, *men*, *csik*, *buczov*, *keszega* és *kecsiga*, mint a megfelelő ugor *vunss*, *szoch*, *szart*, *mäwel*, *szeg*, *muchszen*, *käszen* és *koassen* nevekhez. Erre persze az lehet az ellenvetés, hogy e neveket nem a magyarok kapták a szlávól, hanem a szlávok a magyarból. De mégis csak bajos elképzelni, hogy a benszülött, régóta megtelepedett szlávok nem ismerték volna a saját vizeikben élő halakat, hanem csak az idegen nomádoktól, a jövevény magyaroktól kellett volna ezt megtanulniok. A logika szerintem azt mondaná, hogy éppen megfordítva történt a dolog.

Munkácsi fennebb említett dolgozatában 5 magyar halnevet török eredetűnek tart. De az 5 közül 1 nem hal, hanem amphibiium (*göbte*), 1 tiszta magyar nevű (*kardos keszeg*, *karda*), 1 név megvan ugyan a törökben, de a szlávtság is ismeri (*csabak*), s a magyarság alkalmasint ez utóbbi forrásból kapta; a többi 2 név pedig bizonytalan eredetű (*csompó*, *kándró*).

A halászati szerszámok közül a magyarságnál a honfoglalás előtti korban, úgy látszik, csak a *gyalom* és talán még a *horog* és *szigony* — mind török eredetű szók — voltak használatban. Az általános jelentésű *hálón* kívül semmiféle halász szerszámunk sem viseli magán az ugarság nyomát; mert a rekesztő halászat eszközei, melyeket Munkácsi ugor eredetűeknek tart, a *varsa* és *vejsze* a szlávól származtak. Ez utóbbinak nem akadt ugyan még eddig a szlávtságban nyoma, de minthogy egyes alkotó részei (lésza, kotrócza, peletér, pelőcze) határozottan szláv eredetűek, a különben is meglehetősen szláv hangzású *vejszét* magát is bizonyára a szlávtságtól kellett kapnunk. A *csége*, mely királyi adományozás tárgya volt, a német intézcziókkal együtt került hozzánk s a német *Sege* mása.

* Munkácsi Bernát a *hangyát* a tatár *kandaia* (poloska), a *hernyót* a török *karindsa* (hangya), a *csótánt* a tatár *čevlčan* (giliszta) szókkal egyezteteti. (Nyelvtud. Közlemények. XX. 471. l. és XXI. 117. l.; Nyelvőr XI. 193. l.) Meglehetősen merész egyeztetések! Ha a szóegyeztesés csakugyan tudományos dolog, nem pedig üres szójáték akar lenni, akkor azt hiszem, hogy nemcsak épen a hangbeli hasonlóságra, hanem az illető tárgyak természetére is hasonlóságára is kellene némi figyelemmel lenni. Hangya és poloska, hernyó és hangya, csótán és giliszta (!), hogy kerülnek ezek egymás mellé? A *kandala* (poloska) különben örmény szó. A poloskának az oszmanliknál és a krimi tatároknál *tachta-biti* (fal-tetű) a neve.

A lakásainkban most már annyira elterjedt két kellemetlen vendég, a *bolha* és *poloska* a nomádok szellős sátraiban nem igen tenyészik. Azért őseink is már csak akkor ismerkedtek meg velök, mikor az új hazában a sátorozással felhagytak és állandó lakásokat kezdtek építeni. Az európai civilizációnak ezt a két kísérőjét nevökkel együtt a szlávoknak köszönhetjük.

A poloskának azonban, úgy látszik, már előbb híret vette a magyar nép és pedig akkor, a mikor a Kaukázus északi lábánál táborozott. Ezt abból vélem következtethetni, hogy a poloska egyik régi magyar nevének (*pakilincs*) mását a georgiaiak nyelvében az ugyanazt jelentő *baglindsó* szóban megtaláltam. Ebből az is következne, hogy a magyarok az első állandó szilárd épületeket és lakásokat a Kaukázus népeinél látták.

Béla király névtelen jegyzője a többi között azt írja a régi magyarokról, hogy hússal, hallal, tejjel és mézzel táplálkoztak. Ez a közlés, legalább a mi a mézet illeti, nyilván csak arra az időre vonatkozhatik, a mikor a magyarok az új hazában már megtelepedtek. A honfoglalást megelőző időben a mézet alig ismerhették, nemcsak mert a fátlan síkságokon a faodukban és sziklaüregekben fészkelő méhek nem igen tenyésznek, hanem azért is, mert a méhészetre vonatkozó egyes szavaink, úgymint *méz*, *viasz*, *raj* mind a szlávból származnak.

Hasonlóképen csak a szlávokkal való érintkezés után ismerkedett meg népünk a pókkal, rákkal, pióczával és gilisztával, a mint ezt a szók szláv eredete bizonyítja.

II.

Forduljunk ez után a növényországhoz.

A növények ismerete a marhatenyésztéssel foglalkozó nomádokra mindenha kiváló fontosságú volt. Nekik ismerniök kell a legelők növényzetét; tudniök kell, hogy mely növények ártalmasak a marhának; jártasaknak kell lenniök annak megítélésében, hogy milyen legelőkön miféle fűnemektől gyarapodik leginkább a jószág. Erre támaszkodva bizvást föltehetjük, hogy a keleteurópai rónákon pásztorkodó magyarság szintén sok növényt ismert. És valóban, nyelvünk tanúságai csakugyan erre vallanak.

A honfoglalás előtti korszakból származó magyar növénynevek legnagyobb része török eredetű. Ezekből nagyjából összeállíthatjuk az őshaza florisztikai képét és a honfoglaló ősök botanikai ismereteit.

Az őshazában nem voltak nagyobb összefüggő erdőterületek, a melyeket a nomád pásztornépek különben is lehetőleg kerülni szoktak, mert bennök nehezebben óvhatják meg marháikat a raga-

dozó állatoktól, és mert erdős vidékeken csak az erdő felgyújtása után birnak marháiknak elegendő legelőt szerezni. Az őshazában legfeljebb csak kisebb csalitok voltak itt-ott, melyekben a *hárs* és *kőrísfa* tenyészett és melyekben az alja-növényzetet *mogyoró*, *kökény*, *szömörce* alkotta, közötté vad *komlóval*, *csalánnal* és *kökörccsinnel*. A nyílt pusztán nőtt az *üröm*, a vizenyős helyeken, mocsarak szélén *fűzfák* állottak. A mocsarak növényzete a *káka*, *gyékény*, *kalkány* és *sás* volt. Ezek voltak a növények, melyeket őseink már valahol a Volga és Jajk folyó vidékein is láttak és ismertek, s a melyekhez a tőlük északra lakó ugor népek révén még a *nyírfa*, *eper* (*Fragaria*) és *szeder* (*Rubus*) ismerete járult.

A nomád népekről tudjuk, hogy, ámbár a földművelést nem is úzik még rendszeresen, mégis bizonyos körülmények között, ha kedvező talajviszonyokra akadnak, a hol egy helyen hosszabb ideig megmaradhatnak, egyes növények termesztését legalább kicsiben megkísérik. Ennek nyomai megvannak már az őshaza magyarjainál is. A *búza*, *árpa*, *borsó*, *hagyma*, *torma* és *kender* török eredetű neve erre vall. A kender meglehet, hogy csak vadkender volt; de a *csepi*, *szösz* és *tiló* török származású neve arra enged következtetni, hogy a kender kikészítésével már a nomád magyarok is foglalkoztak.

Az *alma* és *körte* ismerete délről az iráni nyelvterületről került a törökséghez és így az ősmagyarokhoz is.* A *tölgy* összet. származású neve (tuldze) pedig arra a korszakra emlékeztet, a mikor őseink még a Kaukázus északi lábánál a Kuma vidékén tartózkodtak. Ott láttak alkalmasint legelőször igazi erdőt is, a mint azt már fentebb a szarvasról, őzről és bölényről mondottaknál is jeleztem.

Igen érdekes a *dió* magyar nevének származása; mert talán ez az egyetlen élő emléke annak az érintkezésnek, a melyben a magyarok a görögökkel még a honfoglalás előtti időben voltak. Erről az érintkezésről a fentebb idézett Ibn-Daszta arab író, elmondván, hogy a magyarok foglyaikat a tengerpart mentén a rómaiak (byzancziak) országához tartozó Kerch (a mai Kerces, mások szerint Cherson) nevű városba hurczolják, így emlékezik meg: »Midőn a magyarok foglyaikkal Kerchbe érkeznek, a rómaiak (byzancziak) eljők vonulnak; erre a magyarok alkuba bocsátkoznak velők, foglyaikat átadják s cserébe görög szöveteket, szőnyegeket és egyéb görög árukat kapnak.« Ezek között a görög áruk közt volt bizonyára a dió is, melynek eredeti hazája Kis-Ázsiában volt és melyet a görög

* A *nád* magyar neve, úgy látszik, rokonságban van a perzsa *nai* és a mordvin *nudi* szóval.

kereskedők onnan hozták Európába is. Akkori görög nevének (*Διὸς βάλανος* = Jovis glans. Juglans) első részéből lett a magyar *dió*.

A szlávokkal való érintkezés számos növényfaj ismeretével gyarapította a magyar nép tudását. Ilyenek voltak az erdei fák közül a *bükk*-, *jávor*- és *tiszafa*, meg a *topolya*. Ilyen szláv szerzemény volt továbbá a *beléndek*, *laboda*, *iglicze*, *szittyó* és a *moh*.

De különösen a kultivált növények közül egész sorozattal ismerették meg őseinket a szlávok, a kik az új hazának már állandóan megtelepedett régi lakosai levén, a hódító nomádoknak a rendes földművelésben is első oktatóik voltak. A földművelési eszközök s a földműveléssel kapcsolatos egyéb tárgyak magyar nevének jobbra szláv eredete ezt bizonyítja (kasza, gereblye, villa, borona, barázda, szalma, szecska, polyva, kalász, széna stb.). A búza és árpa mellé, melyet a magyarság már keleti őshazájában ismert, itt került még hozzá az északi szlávoktól a *rozs*, a délszlávoktól a *zab*. A *len*, meg mindenféle vetemény: a *bab*, *tök*, *dinnye*, *ugorka*, *káposzta*, *répa*, *mák* stb. első ismeretét szintén csak a szlávoknak köszönhetjük. Az ő révökön jutottunk a *szőlő*hoz és *cseresznyé*hez, valamint az *őszi* és *kajszinbaraczk*hoz; ámbár az utolsó három gyümölcsfa, melynek eredeti hazája, mint tudjuk Kis-Ázsia pontusi országaiban van, már a délszlávokhoz is alkalmasint csak a magyar honfoglalás után került. Ilyen későbbi szláv közvetítéssel kaptuk még a *tatárkát* (pohánkát) is.

Többi kultivált növényünk és virágunk szintén csak későbbi időkben, részint német, részint olasz közvetítéssel került hozzánk.*

III.

A mi az ásványokat illeti, mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a magyarság soha sem volt bányász nép. A bányaműveléssel sem nomád életmódja, sem az őshaza természeti viszonyai miatt sem foglalkozhatott. Azért a honfoglaló magyarok ásványtani ismeretei is igen csekélyek voltak.**

A *sót* minden esetre ismerték már, nemcsak azért, mert ez a keleti pusztákon sok helyen a talajból kivirágzik, hanem azért is, mert erre a fontos fűszerre mind maguknak, mind marháiknak már a legrégebb idők óta okvetetlenül szükségök volt. A só igen régi

* A mi a *szőlő* magyar nevét illeti, a törökségben (csuvas, tatár) egy pár rokon hangzású szó bogyót jelent. Ebből következtetve, a magyarság eleinte alkalmasint mindenféle bogyót szőlőnek nevezett; de nem tudhatni, hogy hol és mikor kezdte azután e nevet kizárólag a szőlőre alkalmazni, és hogy e szerint hol és mikor ismerkedett meg tulajdonképpen a szőlővel.

** Érdekes és jellemző, hogy a magyar *kő* ugor, a *homok* török, és a *szikla* szláv eredetű szó.

ismeretét egyébiránt az is bizonyítja, hogy magyar nevének hasonmásai egyaránt megvannak a török és ugor nyelvekben, sőt ez egyike azoknak a kevés szóknak, melyek a turáni és árja nyelvekben egy közös tőből fakadtak.

A többi ásványok közül a magyar nép a honfoglalásig, úgy látszik, épen csak azokat ismerte, a melyek eddig a honfoglaláskori magyar sírokban találtattak, úgymint a kovát és néhány fémét: a vasat, az aranyat, az ezüstöt és a rezet.

A *kovát*, a melynek neve ugor származásra vall (finn *kova* = kemény, tehát kovakő = kemény kő), tűz-csiholásra használták, de jellemző alakú tűzszerszámuk még nem volt aczéلبől, hanem vasból, mert az aczéllal csak a pannoniai szlávok révén ismerkedtek meg.

A *vas*, *arany*, *ezüst* és *réz* délről, részben a Kaukázusból iráni kereskedők útján jutott az ősmagyarsághoz és pedig részint fegyverek és szerszámok, részint ékszerek és dísz tárgyak alakjában. A mi a rezet illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a honfoglaláskori sírokban a réztárgyak mind bronzból, ritkábban sárgarézből vannak készítve; tiszta vörösrézből eddig semmiféle maradványra nem akadtak.*

Ólomból, ónból és cinkből nem tartalmaznak az ősmagyar sírok semmi emléket, jeléül annak, hogy e fémek csak később váltak népünk előtt ismeretesekké. Valószínű, hogy az ólmot nevével együtt csak később kaptuk a szlávoktól. A cinn és cink a német kulturhatás emlékét mai napig híven és változatlanul megtartotta.

*

Mindazokból az adatokból, melyeket előadtam, kitűnik tehát, hogy a honfoglaló magyaroknak kivált az állat- és növényországot illetőleg már aránylag elég bő természetrajzi ismeretök volt. Kitűnik továbbá az is, hogy az állatok és növények legnagyobb része, melyeket ismertek, síkságok és mocsarak faunájához és flórájához tartozott. Ez a fauna és flóra még most is megvan az Alsó-Volga vidékén és Dél-Oroszországban; de megvan a magyar Alföldön is. Azért, midőn a honkereső magyarság az erdőborította Kárpátok hegyes-völgyes vidékein, az előtte merőben idegen világon átvergődve, a pannoniai nagy síkságot megszállotta, újra vizsgálatra itt a nem szívesen, nem jószántából elhagyott őshaza, úgyszintén Lebedia és Eteköz állat- és növényvilágát, a délibábos pusztát, a

* Azok üveg- és agyaggyöngyök, Cypraea-csigák és más dísz tárgyak (egy onyxgyűrűkő, egy vasfoglaltványú csápa fog), melyeket ősmagyar sírokban találtak, szintén csak kereskedelmi úton juthattak őseinkhez.

fekete talajú buja legelőket, a víz-erek és mocsarak nádasait jellemző állataikkal és növényzetökkel.

A honfoglalók azonnal otthonosan érezhették magukat az új hazában és tovább folytathatták régi nomád életmódjokat. Ennek pedig az a rendkívül fontos következménye volt, hogy a magyar nép nem volt kénytelen régi szokásaival és erkölceivel rögtönösen felhagyni s a nomád pásztorkodásról egyszerre, úgyszólván minden átmenet nélkül a stabilis életmódra és földművelésre áttérni.

Ez az átalakulás, az új viszonyokhoz való alkalmazkodás a magyarságnál aránylag csak lassú és fokozatos volt és majdnem másfél századig tartott. Ennek köszönhető, hogy a magyar nép idegen földön és idegen elemektől körülvéve is meg bírta őrizni a keleti pusztákról hozott ethnikai jellemző sajátosságait: nemzeti individualitásának hatalmas érzetét, nemzetiségéhez való szívós ragaszkodását, harcias bátorságát és rendíthetetlen szabadságszeretét. Ennek köszönhető, hogy első királyaink erőszakos civilizátori működése s a behívott idegen hittérítők vak fanatizmusa daczára, mellyel a kereszténység ürügye alatt minden nemzeti sajátosságot tűzzel-vassal kiirtani igyekeztek, a magyar még sem járt úgy, mint egy más rokon török népfaj, a bolgárok, a kik a keleti pusztákról a Balkán bércei közé sodortatván, ott nemzetiségüket gyorsan elvesztették s a meghódított szlávságba beolvadtak. A magyar földnek, ennek az áldott magyar földnek, sajátosságos földrajzi alakulásának és természeti viszonyainak szintén nagy részük van tehát benne, hogy a magyar népfaj annyi vész és vihar daczára meg nem semmisült, hanem ezer esztendő múlva is magyar maradt.*

DR. HORVÁTH GÉZA.

* Sokban nem értünk ugyan egyet t. munkatársunkkal, s nem egy állítását nagyon bizonytalanának, sőt határozottan tévesnek is tartjuk, mindamelllett közöltük e cikket, alkalmat akarván nyújtani ez érdekes kérdés megvitatására.

SZERK.

Creative Commons License Deed

Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0)

Ez a [Legal Code \(Jogi változat, vagyis a teljes licenc\)](#) szövegének közérthető nyelven megfogalmazott kivonata.

[Figyelmeztetés](#)

A következőket teheted a művel:

szabadon másolhatod, terjesztheted, bemutathatod és előadhatod a művet

származékos műveket (feldolgozásokat) hozhatsz létre

kereskedelmi célra is felhasználhatod a művet

Az alábbi feltételekkel:

Nevezd meg! — A szerző vagy a jogosult által meghatározott módon fel kell tüntetned a műhöz kapcsolódó információkat (pl. a szerző nevét vagy álnévét, a Mű címét).

Így add tovább! — Ha megváltoztatod, átalakítod, feldolgozod ezt a művet, az így létrejött alkotást csak a jelenlegivel megegyező licenc alatt terjesztheted.

Az alábbiak figyelembevételével:

Engedélyezés — A szerzői jogok tulajdonosának engedélyével bármelyik fenti feltételtől [eltérhetsz](#).

Közkinccs — Where the work or any of its elements is in the [public domain](#) under applicable law, that status is in no way affected by the license.

Más jogok — A következő jogokat a licenc semmiben nem befolyásolja:

- Your fair dealing or [fair use](#) rights, or other applicable copyright exceptions and limitations;
- A szerző [személyhez fűződő](#) jogai
- Más személyeknek a művet vagy a mű használatát érintő jogai, mint például a [személyiségi jogok](#) vagy az adatvédelmi jogok.

- **Jelzés** — Bármilyen felhasználás vagy terjesztés esetén egyértelműen jelezned kell mások felé ezen mű licencfeltételeit.